

UDK 811.163.4'354(497.5Dalmacija)

Pregledni rad

**Tanja BREŠAN-ANČIĆ (Split)**

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

bresant@ffst.hr

## **PRAVOPISNA PREVIRANJA U DALMACIJI 60-IH I 70-IH GODINA 19. STOLJEĆA**

Autorica u radu analizira pojedine pravopisne probleme koji se javljaju tijekom 60-ih i 70-ih godina 19. stoljeća u dalmatinskoj publicistici. Analizirani tekstovi ekstrahirani su iz dviju dalmatinskih novina, *Narodnog lista* i *Zvezde*. Odabrani su novinski tekstovi koji upravo zbog svojeg javnog karaktera, ostavljaju mogućnost utjecaja na javnost koji je u tom jezično turbulentnom vremenu od presudne važnosti. S obzirom da je riječ o periodu u kojem utjecaj vukovaca i novoštokavskih inovacija još nije toliko jak, kreće se od pretpostavke da će rješenja pravopisnih problema češće biti u skladu s normom zagrebačke filološke škole, kao i to da će, usprkos djelovanju zadarskog filološkog kruga, utjecaj dalmatinske jezične tradicije biti sveden na minimum.

Ključne riječi: *Dalmacija, etimološki pravopis, fonološki pravopis, zagrebačka filološka škola, zadarski filološki krug, hrvatski vukovci*

### **1. Uvod**

Nakon narodnoga preporoda koji je istim nacionalnim nabojem povezaao sjever i jug Hrvatske, započinje vrlo buran period u jezičnoj povijesti kako Hrvatske, tako i Dalmacije. Druga polovica 19. stoljeća u Hrvatskoj i Dalmaciji period je ispunjen jezikoslovnim raspravama pristaša različitih filoloških škola i pravaca. Prvenstveno, riječ je o zagrebačkoj filološkoj školi koja na čelu s Vjekoslavom Babukićem, Antunom Mažuranićem, Adolfom Veberom Tkalčevićem i Bogoslavom Šulekom nasljeđuje ilirske jezično-normativne postavke. Drugim putom kreću riječka filološka škola na čelu s Franom Kurelcem, zalažući se za ponešto starija rješenja u hrvatskom jeziku preuzeta većinom iz staroslavenskog jezika, te zadarski filološki krug na čelu s Antom Kuzmanićem koji neuspješno brani dalmatinsku ikavicu

i kulturni primat što ga je čakavsko narječje nekoć imalo. Nadmoćna nad ostalima, zagrebačka filološka škola nakon književnog dogovora u Beču 1850. godine dobiva vrlo jakog oponenta u Vuku Stefanoviću Karadžiću i njegovim sljedbenicima Đuri Daničiću, Peri Budmaniju, Arminu Paviću, Tomi Maretiću i drugima koji čine najmlađi jezični smjer u Hrvatskoj druge polovice 19. stoljeća – *hrvatske vukovce*. Hrvatski su vukovci, ugledajući se na mladogramatičarsku lingvistiku zagovarali ideju „da jezik ima svoj život i svoje zakone bez obzira na književnost i da se u njoj samo primjenjuje s više ili manje uspjeha“ (Samardžija, 2001: 205), a potkrjepu toj teoriji tražili su Karadžićevim i Daničićevim djelima.<sup>1</sup> Jasno je kako su se u drugoj polovici 19. stoljeća, a naročito od početka 80-ih godina suočile dvije gotovo suprotne jezične koncepcije, „jedna zasnovana na jeziku čija je jezgra proborna štokavština (bez provincijalnih i drugih ‘osebunjakah’), a iz čakavštine i kajkavštine u književni jezik idu sve one pravilne riječi, oblici i fraze koje štokavština ne pozna“ (Samardžija, 2001: 19), a druga pobornica književnog jezika utemeljenog na „novoštokavskom ijekavskom dijalektu, onakvom kakav je zabilježen u djelima Karadžićevim i opisan u djelima Daničićevim“ (Samardžija, 2001: 19).

Iz neravnopravne su borbe kao pobjednici izašli vukovci ne toliko poradi lingvističkih razloga koliko zbog mnogobrojnih nadmetanja unutar zagrebačke filološke škole koja su rezultirala raznim pravopisnim komisijama, ali ne i jedinstvenim pravopisnim priručnikom<sup>2</sup>, te još više zbog političke situacije koja je na vlast dovela unioniste, a među njima vukovce Armina Pavića (revizora koji je odobrio Brozov fonološki pravopis) i Tomu Maretića (zastupnika unionističke mađaronske stranke). Pobjeda hrvatskih vukovaca zaključena je izlaskom *Hrvatskog pravopisa* Ivana Broza 1892., *Gramatike i stilitike hrvatskoga ili srpskoga jezika* Tome Maretića 1899. i *Rječnikom hrvatskoga jezika* Franje Ivekovića i Ivana Broza 1901. pa je tako vukovska

<sup>1</sup> Vukovci su gotovo isključivo koristili jezik Karadžićevih djela, što Tomo Maretić u predgovoru svojoj gramatici otvoreno i govori „Svi ljudi, koji o toj stvari mogu pravo suditi, slažu se u tome, da je Vuk Stefanović Karadžić do danas prvi naš pisac, što se tiče pravilna i dobra jezika. Da je on za književni naš jezik ono, što je Ciceron bio i jest za književni latinski jezik“ (Samardžija, 2001: 205).

<sup>2</sup> Još 1862. godine Dvorska je kancelarija dvjema naredbama propisala da se u hrvatskim školama ima upotrebljavati jedan pravopis i to onaj: „(...) koji se onamo od god. 1836. držao u glavnome za književni (vëra, dëte; përst; bratja...)“ (Samardžija: 2001: 122). Godine 1877. održala se pravopisna komisija koja je propisala, između ostalog, jekavski refleks kod kratkih i iekavski refleks kod dugih slogova, slogotvornost fonema /t/ no pravi se, jedinstveni pravopisni priručnik javlja tek 1892. godine u vidu fonološkog Brozova pravopisa, nakon što je 1889. godine vlast odlučila „da je od prijeke potrebe za škole jedan pravopis, a taj treba da je osnovan na načelima fonetičkoga pisanja“ (Samardžija, 2001: 123).

konceptija početkom 19. stoljeća jezičnim priručnicima ojačala položaj tada dominantnog jezičnog pravca u Hrvatskoj.

Iako je Dalmacija bila na marginama jezikoslovnih polemika, pitanje službenog jezika se u pogodnom trenutku nametnulo kao pitanje nacionalnog interesa.

S obzirom da je politički i kulturno bila odvojena od ostatka Hrvatske, Dalmacija je bila i izvan glavnih jezičnih rasprava. Tadašnji najveći dalmatinski jezični autoritet, Ante Kuzmanić te zadarski filološki krug<sup>3</sup> ustrajali su na obrani dalmatinske grafije te ikavice koja je imala dugu tradiciju na ovim prostorima. Nekoliko je razloga za takve jezične stavove. Prvi je zasigurno prestiž ikavice koji je imala u dalmatinskim kao i slavonskim djelima fra Andrije Kačića Miošića, Antuna Kanižlića, Matije Antuna Relkovića i drugih. Napuštanjem najrasprostranjenijeg dijalekta Dalmaciji su, kolijevci hrvatske kulture, nametnuta jezična rješenja, genetski joj neprirodna. Primat što ga je dalmatinska ikavica imala u prošlosti sve je više slabio; neki su članovi zadarskog filološkog kruga postupno napuštali svoje stavove, a čak i *Zora dalmatinska*, časopis zadarskog filološkog kruga, 1850. godine počinje izlaziti pisana ilirskom grafijom.<sup>4</sup> S druge strane, dalmatinsku je grafiju diskretno omogućavala i austrijska uprava kako bi na taj način onemogućila nacionalno ujedinjenje razdvojenih hrvatskih krajeva. Izvan zadarskog jezičnog kruga, svaki sa svojim jezičnim stavovima ostaju dalmatinski gramatičari poput Parčića, Danila te Budmanija<sup>5</sup> koji zastupaju različita stajališta o hrvatskom standardu. Usprkos već spomenutim težnjama za očuvanjem dalmatinske jezične tradicije utjelovljene prvenstveno kroz dalmatinsku grafiju i uporabu ikavice, malo je novina slijedilo takvu praksu. One službenog karaktera<sup>6</sup> bile su prevođene s njemačkog jezika te su tiskane u Beču pa se jači utjecaj dalmatinske jezične tradicije i nije mogao očekivati. S druge je strane u Dalmaciji jačala želja za ujedinjenjem kao i otpor višestoljetnoj uporabi talijanskog jezika pa su određena pravopisna rješenja, koja i nisu imala potvrdu u dalmatinskoj pismenosti, preuzimana kao zalag zajedništvu, i onom nacionalnom i jezičnom.

<sup>3</sup> Neki su od članova zadarskog filološkog kruga bili: Šime Starčević, Ignjat Alojzije Brlić i Stjepan Ivičević (Pranjeković: 5).

<sup>4</sup> Do tada je bila pisana dalmatinskom grafijom reformiranom 1820. godine (Vince, 1873: 71).

<sup>5</sup> Parčić je zastupao načela zagrebačke filološke škole, Budmani vukovska, iako njegova gramatika sadrži „pomirljivija“ gramatička rješenja. Danilo u svojim gramatikama drastično mijenja svoja jezična stajališta. Dok u svojoj gramatici iz 1855. zastupa koncepciju zagrebačke filološke škole, u drugoj se gramatici iz 1873. u potpunosti priklanja vukovcima.

<sup>6</sup> Riječ je o brojnim novinama i listovima koji su donosili prijevode zakona i naredbi iz Vlade u Beču, a koji su se ticali pojedinih kraljevina Austro-Ugarske monarhije (*Pokrajinski list*, *Državna lista zakona*, *Prevodi ilirski naredba(h) i zakona(h) za Kraljevinu Dalmaciju* i drugi).

60-e su godine tako uvod u eskalaciju jezičnih sukoba koji su ostavili traga i na pismenost u Dalmaciji te doveli do jezika kakvoga danas poznajemo. Razdoblje 60-ih i 70-ih godina u ovom je radu odabrano jer predstavlja period prije jačanja vukovske jezične koncepcije. Naime, taj je period obilježen snažnijim utjecajem zagrebačke filološke škole, nasljednice ilirskih jezičnih postavki. Uz to, jezično pitanje u Dalmaciji pravi preokret i poticaj doživljava 1870. godine pobjedom narodnjaka u Dalmatinskom saboru. Pobjeda Narodne stranke na izborima za Dalmatinski sabor potpuno je onemogućila da ikavica postane osnovicom za nadgradnju hrvatskog standardnog jezika, ali je označila prekretnicu u njegovu statusu. Naime, rasprave se u saboru počinju voditi na hrvatskom jeziku te se barem u teoriji pokušava izjednačiti status hrvatskoga i talijanskoga jezika. U praksi je to, ipak, bilo teže provedivo jer su učitelji, kao i javni službenici mahom bili obrazovani na talijanskim učilištima pa su hrvatski jezik jako slabo poznavali.

Narodnjaci rješavaju i pitanje naziva jezika koji je u Dalmaciji varirao od novinskih naziva *hrvatsko-srpski*, *hrvatski ili srpski*, *slavodalmatinski*, *slavjanodalmatinski*, *dalmatinski*, *ilirsko-dalmatinski*, a među pukom najčešće *hrvacki jezik*, *arvacki jezik* (Vince, 2002: 550) i u svome mu programu 1869. godine daju hrvatsko ime. Izborna pobjeda Narodne stranke stvorila je uvjete da već na drugome zasjedanju 14. rujna 1871. Sabor prihvati prijedlog da se: „1.) Podnesci imadu rješavati na jeziku na kojem su pisani; 2.) Hrvatskim jezikom mogu se služiti stranke i njihovi zastupnici; 3.) Grbovi i pečati javnih ureda, osim vojnih, mogu imati samo hrvatski natpis“ (Maštrović, 1972: 174).

Bečka je vlada tada zaustavila ove prijedloge obrazlažući svoju odluku time kako je jezično pitanje stvar središnje vlade, a ne Sabora. U travnju 1872. godine na snazi je naredba o uvođenju „zemaljskih jezika“ u vanjskoj službi političko-upravnih vlasti, sudova i državnih odvjetništava u Dalmaciji (Bulat 1900: 7) prema kojoj hrvatski jezik u Dalmatinskome saboru postaje ravnopravan talijanskome (Samardžija, 2001: 15), te se nastava na oba jezika (tzv. utrakvizam) zauvijek ukida u školama<sup>7</sup>. Sve većom afirmacijom hrvatskog jezika u javnom životu raste i nesnošljivost među jezikoslovcima kako na hrvatskoj tako i na srpskoj strani.

Tek se 80-ih godina 19. stoljeća u Dalmaciji počinju događati konkretne promjene u jezičnoj strukturi koje sugeriraju kako novoštokavska norma ima sve veći utjecaj na književni jezik (Brešan, 2012.). Talijanski jezik 1883. godine prestaje biti službenim u Dalmatinskom saboru i Zemaljskom odboru

<sup>7</sup> Treba napomenuti kako su se u praksi ovi zakoni vrlo rijetko provodili jer se talijanski obrazovano činovništvo ovakvim odlukama osjetilo direktno pogođeno.

pa to postaje „narodni jezik hrvatski i srbski“<sup>8</sup>, a *lex Bulat*, odnosno prijedlog Gaje Bulata koji propisuje da se pravni zastupnici i stranke moraju služiti jezikom koji je u zemlji običajan, biva prihvaćen. Vlada tijekom 80-ih godina provodi ponarođenje srednjih škola u Splitu, Dubrovniku i Kotoru, a po uzoru na sjevernije krajeve Hrvatske u škole se uvodi fonološki pravopis.

## 2. Normativna djela druge polovice 19. stoljeća u Dalmaciji

Jezičnoj i gramatičkoj neujednačenosti u Dalmaciji nije pomogla ni neujednačenost kodifikacijskih rješenja u dalmatinskim gramatikama. Kao što su se na sjevernom dijelu Hrvatske normativni priručnici podijelili na one koji slijede napatke zagrebačke filološke škole<sup>9</sup> i one koji idu tragom Vuka Stefanovića Karadžića,<sup>10</sup> i u Dalmaciji se pristup rješavanju određenih pravopisnih i gramatičkih rješenja razlikovao od autora do autora. Rasprave o jeziku najčešće su dolazile iz pera Ante Kuzmanića i Šime Starčevića koji su istupali u dostupnim im dalmatinskim novinama, a najčešće su to bili *Zora dalmatinska* (Zadar, 1844. –1849.), *Glasnik dalmatinski* (Zadar, 1849. – 1866.) ili nešto kasnije *Narodni list* (Zadar, 1862. – ).

Jezičnu situaciju nije razriješila ni pojava nekoliko gramatika u Dalmaciji. Ivan Danilo još je 1855. u Zadru tiskao gramatiku pod nazivom *Grammatica illirica* koja se jezičnim postavkama u potpunosti razlikuje od sljedećeg njegova uratka *Praktične gramatike* iz 1873. godine. Prva je gramatika još uvijek bila pisana ilirskim pravopisom; još su uvijek bili prisutni stariji padežni oblici; koristi se *ě* slijedeći najvjerojatnije Babukićevu slovnicu (Vince, 1971: 291). Svoje jezične stavove Danilo u potpunosti mijenja u *Praktičnoj gramatici*. Pisana je fonološkim pravopisom, (i)jekavskim refleksom jata te u množinskim padežima ima uporabu novoštokavskih nastavaka. Nekako u isto

<sup>8</sup> U „predlogu“ koji su „častni zastupnik Pavlinović i družina podnieli“ Saboru piše: „Jezik Sabora i Zemaljskog odbora jest narodni jezik hrvatski ili srbski. Hrvatski se razpravlja, pišu saborski zapisnici, glasuju zakoni, predlozi i zaključci, i dopisuje se svakom Vlasti. Uz Sabor, Zemaljski odbor uređuje unutrenje knjige, sve poslove, rješitbe, oglednice i dopise. Zastupnicim ostaje prosto u Saboru govoriti, podnositi predloge i talijanski“ (Hitropisna izvješća, 1883: 527).

<sup>9</sup> Jezične smjernice zagrebačke filološke škole propisivale su *Ilirska slovnica* (1854.) Vjekoslava Babukića, *Slovnica hěrvatska* (1859.) Antuna Mažuranića, *Slovnica hěrvatska za srednja učilišta* (1871.) i *Skladnja ilirskoga jezika* (1859.) Adolfa Vebera Tkalčevića i dr. te *Pravopis jezika ilirskoga* (1850.) Josipa Partaša.

<sup>10</sup> U „vukovske“ se normativne priručnike ubrajaju: *Gramatika i stilistika hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* (1899.) Tome Maretića, *Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika* (1872.) Đure Daničića, *Hrvatski pravopis* (1892.) Ivana Broza i dr., *Rječnik hrvatskoga jezika* (1901.) Franje Ivekovića i Ivana Broza.

vrijeme nastaje Parčičev *Hrvatsko-talijanski rječnik* s gramatikom<sup>11</sup> koja je pisana umjereno etimološkim pravopisom te je koncipirana pretežito prema naputcima zagrebačke filološke škole. Ta je gramatika nastala kao kompilacija prethodno napisanih gramatičkih opisa (Stolac, Vlastelić, 2005: 2).

Možda najutjecajnija gramatika za Dalmaciju druge polovice 19 stoljeća, *Grammatika della lingua serbo-croata (illirica)* Pietra (Pere) Budmanija izlazi 1867. godine. Iako u javnosti percipirana kao gramatika vukovsko-daničičevskog tipa jer u samome naslovu nosi naziv srpsko-hrvatski, pisana je fonetskim pravopisom te je propisivala novoštokavske nastavke u sklonidbama, ne treba je promatrati isključivo u takvom kontekstu. Pero Budmani u svojoj gramatici ne može zanemariti tradiciju koja živi na ovim prostorima. Gramatika je djelo koje češće opisuje, no što propisuje pa je nužno morao uz novoštokavske inovacije prikazati i jezik koji je zaista u uporabi. Ne treba zaboraviti, njegova je gramatika izašla u šezdesetim godinama kada utjecaj hrvatskih vukovaca nije na vrhuncu, a razvoj hrvatskoga jezika još je uvijek mogao krenuti u nekom drugom smjeru. Stoga ne čudi kada Budmani svoju gramatiku naziva i *ilirskom* jer je takav naziv bio uobičajen u Dalmaciji (Tafr, 1995: 163). Imeničke deklinacije određuje po nastavku u genitivu jednine, zadržava dubletne nastavke za D, L i I množine kao i razliku između sklonidbe neodređenog i određenog pridjeva. Uz takve, načelno morfološke kategorije, Budmani zadržava i digrame *dj* i *gj* za /đ/ te *tj* za /ć/.<sup>12</sup> Tako najvažniji normativni priručnik za Dalmaciju nije u potpunosti definiran s obzirom na svoju konceptijsku orijentiranost. S jedne je strane okrenut hrvatskoj tradiciji, dok se s druge strane okreće novim težnjama vukovsko-daničičevskog tipa.

Veze među dalmatinskim jezikoslovcima bile su vrlo snažne. Mihovil Pavlinović i Dragutin Parčić bili su školski kolege, a međusobno su pomagali jedan drugome i u leksikografskom radu. Pavlinović je također surađivao i s Natkom Nodilom. Ipak, druga polovica 19. stoljeća za Dalmaciju znači pristup jeziku s različitih strana. Parčić u potpunosti prihvaća jezična rješenja zagrebačke filološke škole te svoju gramatiku piše etimološkim pravopisom. Etimološkim se pravopisom služi i Mihovil Pavlinović koji poput Ante Kuzmanića zagovara uporabu ikavice. Sličnost se Kuzmanića i Pavlinovića s vukovcima može uočiti u njihovu zagovaranju korištenja narodnoga, gotovo pučkoga jezika (Vince, 1972-1973: 147). S druge se strane nalaze Danilo i Budmani sa svojim gramatikama pisanim fonološkim pravopisom u kojima, načelno, zagovaraju vukovsku koncepciju jezika. Uzmemo li u obzir da su te gramatike izašle relativno rano, 60-ih i 70-ih godina, kada je još uvijek jaka je-

<sup>11</sup> *Grammatica della lingua slava (illirica)*, izdana 1873. u Zadru.

<sup>12</sup> Više se o komparativnoj analizi Budmanijeve gramatike s ilirskom i novoštokavskom normom može pronaći u članku Branke Tafre *O hrvatskim vukovcima iz drugoga kuta* (1993).

zična koncepcija zagrebačke filološke škole može se zaključiti kako su upravo ove dvije gramatike uvele i učvrstile vukovsku jezičnu doktrinu u Dalmaciji.

Osim ovih gramatika i Parčićeva rječnika nije se u Dalmaciji sve do Brozova pravopisa iz 1892. godine i Maretićeve gramatike iz 1899. godine pojavilo veće leksikografsko djelo. Ni ova dva djela nisu bila napisana od strane Dalmatinaca niti su slijedila hrvatsku jezičnu tradiciju, ali su, uz Broz-Ivekovićev rječnik iz 1901., zatvorili jedno veliko poglavlje ispunjeno brojnim raspravama i neslaganjima te i službeno uveli novoštokavsku normu u hrvatsku jezičnu zbilju.

### 3. Metode rada i ciljevi istraživanja

Dosadašnja istraživanja jezika druge polovice 19. stoljeća upućuju na velika kolebanja u smjerovima kojima je hrvatski pravopis, a i jezik općenito, trebao ići. Ovaj će rad, na primjeru dviju novina, *Narodnog lista*<sup>13</sup> (Zadar, 1862. – ) i *Zvezde*<sup>14</sup> (1863) aktualizirati neka pravopisna pitanja tijekom 60-ih i 70-ih godina 19. stoljeća. Publicistički su tekstovi uvijek dobar predložak za jezične rekonstrukcije jer svojim javnim karakterom omogućuju jezično obrazovanje šire javnosti. Upravo zato, u ovom je radu važan karakter korpusa jer prikazuje jasnu sliku jezičnoga stanja u tome periodu. Ostale su novine većinom bile upravno-službenog karaktera<sup>15</sup> te su donosile zakone proglašavane u Beču.<sup>16</sup>

Cilj je ovoga rada rasvijetliti koje jezične koncepcije prevladavaju u periodu prije, za Dalmaciju, ključnih 80-ih godina, može li se osjetiti utjecaj dalmatinske jezične tradicije te koliko se već tada može zamijetiti utjecaj novoštokavskih inovacija.

Analiza će se temeljiti na primjerima iz dviju navedenih novina koji će se usporediti s jezičnim priručnicima koji su izlazili u tom periodu.

Kreće se od pretpostavke da će rješenja pravopisnih problema češće biti u skladu s normom zagrebačke filološke škole, kao i to da će, usprkos

<sup>13</sup> *Narodni list* počinje izlaziti 1. ožujka 1862. godine pod nazivom *Il Nazionale*. Bio je pisan talijanskim jezikom, s hrvatskim dodatkom: *Prilog k Narodnom listu* koji se analizira u ovome radu. Tek od 1869. godine *Narodni list* počinje u cijelosti izlaziti pod tim nazivom te je pisan hrvatskim jezikom.

<sup>14</sup> Novine će u analizi biti označene kraticama: *Narodni list*: NL, *Zvezda*: ZV.

<sup>15</sup> Riječ je o *Pokrajinskom listu*, *Državnoj listi zakona*, *Prevodima ilirskim naredba(h) i zakona(h) za Kraljevinu Dalmaciju* i drugima. Klasifikacija je preuzeta iz Maštrović, *Jadertina Croatica*, 1954.

<sup>16</sup> Većim su dijelom te novine sadržavale zakone prevedene s njemačkoga jezika iz *Državne liste zakona* koji bi se potom uređivali u Beču. Redaktori su također bili nedalmatinskog podrijetla pa je utjecaj dalmatinske jezične tradicije bio sveden na minimum.

djelovanju zadarskog filološkog kruga, utjecaj dalmatinske jezične tradicije biti sveden na minimum.

Tako postavljena hipoteza vodi k sljedećoj, a to je da će takav nestabilan sustav biti bolje propustan za nova jezična rješenja koja jače nadiru tijekom 80-ih godina.

Na odabir pravopisnih problema koji se analiziraju u ovome radu utjecala je činjenica da su se upravo u njima najjasnije ocrtavale pravopisne dvojbe jezičnih koncepcija u tome periodu. Oko tih su se pravopisnih problema vodile jezične rasprave, a jezikoslovci suprotstavljenih jezičnih škola imali su o njima oprečne stavove. Stoga u radu nisu uključeni svi pravopisni problemi, već samo oni koji su u tom trenutku bili aktualni. To su prvenstveno refleksi jata te asimilacije, a potom i pisanje pojedinih fonema te sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi.

#### 4. Pravopisna analiza

Pravopisna će analiza uključivati prikaz nekoliko problema. Prvenstveno će biti riječi o refleksu jata. Asimilaciju po zvučnosti, kao i asimilaciju po mjestu tvorbe promatrat će se kroz njihovu realizaciju u pismu, s time da će se posebna pozornost posvetiti onim primjerima u kojima bi, kao posljedica nemogućnosti pravopisa da zabilježi određeni glas, barem u pismu, moglo doći do izostanka asimilacije. Također, opisat će se bilježenje fonema /ć/, /ž/, /ž/ i /h/ te sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi.

##### 4.1 Refleks jata

Jedno od najvažnijih pravopisnih pitanja 19. stoljeća bilo je upravo pisanje jata. Ilirski je pravopis prvenstveno propisivao *ě*, međutim vrlo brzo takav se način pisanja napušta te se prihvaća pisanje *ie* u dugim slogovima te *je* u kratkim (Malić, 1992: 123). Babukić u svojoj *Ilirskoj slovnici* iz 1854. još uvijek koristi *ě* iako navodi da se „ima izgovarati kao *je* kada je slovka po naravi kratka (...) ako li pisme *ě* po naravnome glasu zastupljuje oštar iliti dugačak naglasak to se onda izgovara kao *jé*, *ie* ili *ije*“ (Babukić, 1854: 7). Budmani, pak, razlikuje dijalektalne posebnosti različitih krajeva koji koriste refleks jata pa navodi: „za *dialetto orientale* (istočni dijalekt) refleks je ekavski, za *dialetto occidentale* (zapadni dijalekt) ikavski, a za *dialetto meridionale* (južni dijalekt) potrebno je razlikovati tri refleksa jata:

- a) ako je vokal jat u ostalim dvama dijalektima kratak, refleks je *je* (*vjera*),
- b) ako je vokal u druga dva dijalekta dug, refleks je *ije* (*dijete*),<sup>17</sup>
- c) ispred vokala /e/, /a/, /j/, /ě/ postaje /i/: *dio, sijati*, isti oblik ima i ispred /j/, /dj/ ili /gj/ ako je kratak i vokal u ostala dva dijalekta. Npr. *sidjeti* ili *sigjeti* umjesto *sjedjeti* ili *sjegjeti*.“ (Budmani, 1867: 6).

Danilo u svojoj prvoj gramatici (1855), a u tome ga slijedi i Parčić (Ham, 2006: 120), bilježi *rogato e* (*ě*) i u skladu s Babukićevom *Slovnícom* preporučuju različit izgovor: ikavski, ekavski i (i)jekavski.

U analiziranom korpusu zabilježeni su različiti refleksi jata. Najčešće se bilježi iekavski i u dugim i u kratkim slogovima. Tako se bilježe primjeri: *rieč uvriedi* (3.1.1863. NL), *nedospievaju* (31.10.1863. NL), *zvezda* (2.4.1863. ZV), *mnjenje* (27.1.1869. NL), *nariečjah* (9.4.1863. ZV), *dieli* (21.6.1879. NL), *promienio* (13.8.1879. NL), *sriedom* (2.1.1875. NL). Iako Partašev *Pravopis jezika ilirskoga* iz 1850. godine još uvijek bilježi *ě* te propisuje da ga se izgovara „kao ie jednim otvaranjem ustah, n. p. cvět, děl, slěp“ (Partaš, 2002: 7)<sup>18</sup>, a taj grafem bilježe i slovnice zagrebačke filološke škole; vidljivo je da se grafijski prijelaz iz *ě* u *ie* u potpunosti dogodio. Doduše, Partaševa napomena o pojedincima koji refleks jata pišu jekavski i ijekavski sugerira kako se javlja nova jezična struja kojoj se javnost sve više priklanja. To će potvrditi i javna glasila u Dalmaciji u sljedećim desetljećima. U 70-im i 80-im godinama još se dijelom osjeća iekavska usmjerenost dok će u 90-im godinama pravopis u potpunosti postati (i)jekavski (Brešan, 2012).

Jekavski se refleks češće javlja u kratkim slogovima što pokazuju primjeri poput: *povjerenja* (17.4.1863. NL), *mjeri* (16.4.1863. ZV), *djelovanja* (3.1.1863. NL), *povjestnica* (27.1.1869. NL), *mjeseca* (21.6.1879. NL), *djelatne* (13.8.1879. NL), *bježi* (28.7.1875. NL). Sve učestalija pojava jekavskog refleksa rezultirala je i pravilima donesenima na sastancima Školskoga odbora održanima 1877. i 1879. na kojima je zaključeno: „Gdje je slovka duga piši *ie*, a gdje je kratka *je*“ (Mrazović, 1877: 218), uz napomenu kako bi trebalo napraviti mali rječnik s popisom riječi koje imaju dugi, a koje kratki slog. Ipak, velik broj primjera s iekavskim refleksom u kratkim slogovima sugerira uredničku nesigurnost u tome koji refleks odabrati. Jekavski je refleks prilično čest i kod primjera pokrivenog *r* poput: *naprjedka* (13.5.1868. NL), po *srjed* (6.11.1869. NL), *osrjedotočivaju* (6.11.1869. NL), *najprječe* (15.9.1869. NL).

<sup>17</sup> Uvažavajući tradiciju drugih filoloških škola, Budmani napominje kako „hrvatski autori pišu *ije* bez *j*: *ie*“ (Budmani, 1867: 6).

<sup>18</sup> Partaš se u svojem *Pravopisu* vrlo oštro obračunava s onima koji umjesto *ě* pišu *je* ili *ije* navodeći kako „ovakovi osebnici malo mariju za slogu, i zato se neimaju niti naslědovati“ (Partaš, 2002: 8).

U dugim se slogovima, jekavski refleks rijetko javlja: *navjestili* (17.4.1863. NL), *obavjestiti* (3.1.1863. NL), *povjedati* (25.8.1869. NL), *povjesti* (26.2.1879. NL), ne *smje* se (21.3.1874. NL). Zabilježeni primjeri, doduše potvrđuju kako se taj refleks jata i u kratkim i u dugim slogovima javlja od početka dok su nešto rjeđi primjeri u kojima se u dugim slogovima koristi *ije* kao u primjeru *prije* (8.4.1863. NL), *zavijena* (3.1.1863. NL), *vapijemo* (3.1.1863. NL), *grieh* (25.8.1869. NL), *nijedna, ljudskijeg* (25.10.1879. NL), *najmilijeg* (21.3.1874. NL). Dugi slogovi, načelno, najdulje zadržavaju upravo iekavski refleks.

S obzirom na vremensko i prostorno određenje analiziranih tekstova moglo se očekivati da će se bilježiti i ikavski refleks jata, pošto je tada još uvijek bio jak utjecaj Ante Kuzmanića i zadarskog filološkog kruga, kao i na činjenicu da su urednici ovih izdanja mahom bili Dalmatinci poput Natka Nodila, Jurja Biankinija, Lovre Matića, Ivana Danila i Mihe Klaića.

Ipak, ikavica se vrlo rijetko bilježi: *dvi* godine (13.2.1869. NL), *posli, nigdi* (13.8.1879. NL), *pripoznaje* (21.3.1874. NL) te se može zaključiti kako dalmatinska ikavica nije imala dovoljno jak utjecaj u javnim glasilima.

Očito nesnalaženje u pravilima o refleksu jata pokazuju i primjeri u kojima se različiti refleksi bilježe unutar iste rečenice: o *mnogijem raznovrst-niem stvarniem zaprekam* (30.5.1874. NL).

Iako se tijekom proučavanog perioda iekavski refleks pokazao dominantnim refleksom, smjer u kojem će se razvoj refleksa jata odvijati najzornije već tada pokazuje „jekaviziranje“ toponima koji su u svojem izvornom obliku zapisani ikavicom. Ta se pojava javlja sredinom stoljeća pod sve većim utjecajem hrvatskih vukovaca. Takav je slučaj i u analiziranim tekstovima. Ime grada *Splita* javlja se u obliku *Spljet, Spljetom, Spljeta* u objema novinama (14.5.1863. ZV, 5.3.1863. NL, 4.2.1874. NL, 1.2.1879. NL). Unatoč jakom protivljenju dalmatinske javnosti ovakva se praksa provodila sve do 1912. godine kada Boranić donosi pravilo da „mjesna imena i prezimena u ekavskom i ikavskom području čuvaju *e* i *i*“ (Šimunović, 2008: 11).

## 4.2 Asimilacije

Pitanje jednačenja po zvučnosti imalo je posebnu težinu jer je, možda više od drugih pravopisnih pitanja, predstavljalo opredjeljenje između etimologije koju su zagovarali pristaše zagrebačke škole i eufonije koju su proklamirali vukovci. Budmanijeva gramatika propisivala je fonološko načelo,<sup>19</sup> što

<sup>19</sup> „Se nella formazione o nella flessione de' vocaboli vengono a star vicine due consonanti mute l'una media e l'altra tenue, quella che precede si assimila alla seguente, cioè diventa media o tenue, secondo che quest' ultima è media o tenue: per cui, dinanzi a una consonante

se s obzirom na to da je i inače naginjao rješenjima koja su propisivali vukovci bilo i očekivano, međutim uvažavajući razlike dvaju jezika koje normira<sup>20</sup>, bilježi kako Hrvati zadržavaju etimološko načelo<sup>21</sup>. Ta nam natuknica daje opis zatečenog stanja, ali ne propisuje nikakvo pravilo. Slično su tom problemu pristupali i ilirci. Mažuranić u svojoj *Slovnici Hèrvatskoj* iz 1859. godine navodi kako su „dva načela po kojih se obično u hèrvatskom jeziku opredjeljuje pravòpis: blagòglasje i bližnji izvor iliti koren rěči“ (Mažuranić, 1859: 26), međutim za oba slučaja daje i prednosti i mane te donosi pravilo: „Piši onako, kako te najlakše mogu razuměti, ako ne svi, a ono barem većina onih za koje pišeš“. To bi pravilo značilo da se etimologiju slijedi dok ona olakšava razumijevanje poput primjera koje navodi *ljubko*, *redko*, *gospodski*, a fonološko načelo gdje etimologija smeta razumljivosti: *štovati*, *nigda*, *vazda*. Iz ovoga je jasno kako Mažuranić u većini riječi slijedi etimološko načelo. S obzirom da iz tadašnjih gramatika ipak nije jasno propisano koje načelo slijediti, u ovome korpusu bile su očekivane neujednačenosti u pravopisu.

Usprkos tomu, analiza pokazuje kako se asimilacija po zvučnosti vrlo dosljedno ne provodi te je u ovom razdoblju očita dominacija etimološkog pravopisa koji su propisivale gramatike zagrebačke filološke škole: *neizpravna*, *razsuda*, *zastupništva* (3.1.1863. NL), *sborom*, *razprostraniti* (10.9.1863. ZV), *srbsko* (1.8.1868. NL), *neizkvareni* (26.2.1879. NL), *podpunije* (21.6.1879. NL), *obsluži* (20501874. NL). Rijetki su primjeri asimilacije po zvučnosti kao u primjeru *poispušćana* (10.9.1863. ZV) jer je dalmatinski tisak, barem u ovom pitanju, sve do kraja 19. stoljeća njegovao etimološki pravopis<sup>22</sup>.

Primjeri u kojima se provodi asimilacija po zvučnosti iznimno su rijetki: *istok* (21.4.1869. NL), *zgoda* (15.9.1869. NL), *ispiti* (25.8.1869. NL), ali oni ipak potvrđuju kako tendencije za bilježenjem asimilacije već postoje.

Asimilacija po mjestu tvorbe, promatrana je isključivo s pravopisnog stajališta. Fonemi /ć/ i /đ/ nastali jotacijom, zapisivani su dvojako, grafemima *ć* i *đ* te digramima *tj*, *dj* i *gj*. U primjerima u kojima je grafem *ć* prisu-

---

tenue, *b* si cangia in *p*, *d*, in *t*, *g* in *k*, *z* in *s*, *ž* in *š*, *gj* in *ć*, *dž* in *č* (*a*); *dinanzi ad una media viceversa p si cangia in b, t in d, ecc.* (Ako pri tvorbi ili pak fleksiji riječi dođu u dodir dva bezvučna suglasnika, jedan srednji, a drugi napeti, ovaj koji prethodi se asimilira onome koji slijedi tj. postaje srednji ili napeti, ovisno o tome da li je taj suglasnik koji slijedi srednji ili napeti. Pri tome, dakle, ispred napetog suglasnika *b* se mijenja u *p*, *d* u *t*, *g* u *k*, *z* u *s*, *ž* u *š*, *gj* u *ć*, *dž* u *č* (*a*); ispred srednjeg konsonanta *p* se mijenja u *b*, *t* u *d* itd.) (Budmani, 1867: 9).

<sup>20</sup> Riječ je o srpskom i hrvatskom jeziku.

<sup>21</sup> „I Croati scrivono sempre secondo il principio etimologico (Hrvati uvijek pišu prema etimološkom principu): *srbski*, *sladko*, *bogca*, *izkopati*, *društvo*, *žedjca*, *topdžija*, *svatba*, *nikda*, *sbor*, *zadušbina*, *svjedočba*, *ljudski*, *ecc.* (Budmani, 1967: 9).

<sup>22</sup> Potvrđuju to istraživanja na drugim korpusima službeno-upravnih novina koje su izlazile tijekom druge polovice 19. stoljeća te početkom 20. stoljeća (Brešan, 2012).

tan, asimilacija po mjestu tvorbe u pismu se provodi dosljedno: *poispušćana* (10.9.1863. ZV), *samostalnošću* (3.1.1863. NL), *svečanošću* (31.10.1863. NL), *žešće* (29.1.1868. NL), *najžešće* (21.4.1869. NL), *Tršćanski* (30.5.1873. NL), *kršćanski* (30.5.1874. NL), *izvješće* (13.8.1879. NL). S druge strane, moglo se pretpostaviti da će se u primjerima u kojima jotacija nije zabilježena u pismu izostaviti i jednačenje po mjestu tvorbe, ipak analiza je pokazala kako pravopis i u takvim slučajevima zadržava jednačenje po mjestu tvorbe: *moždjena* (10.1.1863. NL), *kršćanstva* (7.5.1863. ZV), *groždje* (25.10.1879. NL). Samo se jednom bilježi primjer *krstjani* (5.3.1863. NL).

### 4.3 Pisanje fonema /č/, /ž/ i /š/

Problem zapisivanja pojedinih fonema u dalmatinskoj, ali i hrvatskoj jezičnoj tradiciji proizlazio je iz činjenice da je latinica kao pismo prvenstveno bila namijenjena neslavenskim jezicima, pa su najveći problem u njezinu prilagođavanju predstavljali upravo palatalni glasovi (Holjevac, 2013: 119). Dopreporodno razdoblje uključuje postojanje barem četiriju različitih grafija: kajkavske, slavonske, dubrovačke i čakavske (Holjevac, 2013: 120). Slavonska je grafija u tom periodu bila najrazvijenija dok je na jugu Hrvatske na usustavljivanju grafije radila pravopisna komisija u Zadru, osnovana 1820. godine koja je propisala sljedeća rješenja za pojedine foneme: /č/ > /ch/, /ž/ > /dj/ i /gj/ ovisno o tome je li fonem nastao jotacijom ili ne.

Gajeva pravopisna reforma započinje već 1830. godine izlaskom njegove *Kratke osnove hrvatsko-slavenskoga pravopisanja* koja je sadržavala grafeme s tildama. Gaj poslije odstupa od takve reforme te tildu zamjenjuje kvačicama pa od slova s dijakritičkim znakom ostavlja samo č, ž, š i ě te uvodi *lj*, *nj*, *dj*, *dž*, dok *ć* piše dvojako, kao *ć* i kao digram *tj* (Malić, 1992: 121).

Fonem /č/ se, u ovome istraživanju, analizirao samo u primjerima u kojima je rezultat jotacije. Iako Budmani u svojoj gramatici navodi kako „Hrvati u riječima u kojima je *ć* nastalo od *t* pišu *tj* (Budmani, 1967: 2), takva se napomena ne bilježi kod Mažuranića (1869: 6), a čak i Stazić u svojoj gramatici iz 1850. godine preporuča pisanje grafema *ć* u slučajevima jotacije (Stazić, 1850: 15). S obzirom da u ovom pitanju ondašnje gramatike imaju poprilično ujednačen stav iz kojeg je vidljivo da se u većini slučajeva digram *tj* zamjenjuje grafemom *ć* ne iznenađuje da se i u korpusu većinom bilježi grafem *ć*: *osramočene*, *žešći*<sup>23</sup> (10.1.1863. NL), *podplaćeni* (8.4.1863. NL), *plaća* (27.6.1868. NL), *braću* (1.8.1868. NL), *upliće* (30.5.1873. NL), *naj-*

<sup>23</sup> U navedenom primjeru uz jotaciju provodi se i asimilacija po mjestu tvorbe.

žešći<sup>24</sup> (4.2.1874. NL), *iako se još ponegdje bilježi digram tj* kao u primjeru *krštjanski* (17.1.1863. NL).

Fonem /ž/ bilježio se digramima *dj* i *gj*. Digram *dj* napušta Đuro Daničić kada 1878. u Akademijinu rječniku počinje upotrebljavati grafem *đ*. Unatoč tomu, u Dalmaciji se taj grafem teško prihvaćao<sup>25</sup>. Fonem /ž/ Partaš u svojem pravopisu zamjenjuje digramima *dj* i *gj* (Partaš, 2002: 6) kao i Budmani u svojoj gramatici (1867: 3). Ipak, obojica bilježe grafem *dž* te ga vezuju uz uporabu turcizama (Partaš, 1850: 8, Budmani, 1867: 3). Takvu praksu u svojoj gramatici slijedi i Danilo (1873: 2), kao i analizirani korpus pa se bilježe primjeri poput: *Tamadžin*, *Džingis-kan* (7.5.1865. ZV), *džebanom* (25.10.1879. NL).

Analizirani tekstovi pokazuju kako u slučaju fonema /ž/ prevladava uporaba digrama *dj*: *vidjamo*, *mladjarije*, *rdju* (10.1.1863. NL), *gradjevinske* (29.10.1863. ZV), *medjutim* (27.6.1868. NL), *dogadja* se (19.9.1868. NL), *po-grdjena* (30.5.1873. NL), *govedjoj* (25.10.1879. NL), *dogadjajim* (21.6.1879. NL), *nesudjen* (2.6.1874. NL), te vrlo rijetko *gj*: *Gjorgu* Rajkovića (29.10.1863. ZV), *Magjari* (6.11.1869. NL), *magjarski* (1.8.1868. NL), *Gjurgjeva* (1.8.1868. NL). Razloge prevlasti digrama *dj* možemo pronaći u Budmanijevoj gramatici u kojoj se navodi da Hrvati ne koriste *gj* osim u riječima stranoga podrijetla kao *angjeo* (1867:2) što se potvrđuje i u ovom korpusu.

#### 4.4 Pisanje fonema /h/

Fonem /h/ javlja se kao dio suglasničkog inventara proučavanoga korpusa u nepromijenjenom obliku što je u skladu s onodobnom normom pa Partaš navodi kako „h imade jednaki glas sa latinskim i nječakim, n. p. halja“ (Partaš, 2002: 8). Bilježi ga se na početku riječi u primjerima *harnost* (4.1.1868. NL), *hlepio je* (21.4.1869. NL), *htješe* (21.3.1874. NL), u sredini riječi: *vrhovne* (5.3.1863. NL), *gluha* (17.1.1863. NL), *zahtiev* (21.4.1869. NL), *svrha* (4.2.1874. NL), te na kraju, najčešće kao dio ilirskog nastavka -ah/-ih za genitiv množine imenica: *poduzećah*, *novacah* (14.5.1863. ZV).

Rjeđe se, tijekom 60-ih godina gubi kao u primjeru *svatio* (3.1.1863. NL), *da ji odciepe* (31.10.1863. NL) ili se zamjenjuje grafemom k: *paroki* (3.1.1863., 15.9.1869. NL), *monarkije* (6.11.1869. NL).

Iznimno se javlja u riječima gdje mu po etimologiji nije mjesto: *polahko* (5.3.1863. NL), *lahak* (17.4.1872. NL) što je obilježje Babukićeve *Slovnice* (1854: 5).

<sup>24</sup> Isto.

<sup>25</sup> Sve do 1903. godine u dalmatinskim se zakonima i naredbama grafem *đ* zamjenjivao digramima *dj* ili *gj* (Brešan, 2012).

#### 4.5 Sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi

Pitanje sastavljenog i rastavljenog pisanja riječi uključuje pravila o pisanju upitne i niječne čestice. Gramatike se i u tome pitanju razilaze pa Babukić niječnu česticu u svojoj *Slovnici* piše zajedno s glagolom-nositeljem radnje dok Danilo (1873.) takvu praksu mijenja te niječnicu spaja s glagolom tek kod modalnih glagola, te glagola *biti* i *htjeti* dok ostale glagole piše odvojeno poput *ne dadu* ili *ne spada*.

Analiza nijekanja glagola pokazala je kako postoji jasna vremenska uvjetovanost u pisanju niječne čestice. Naime, tijekom 60-ih godina većina se niječnica piše zajedno s glagolom pa bilježimo: *nebi*, *neljubi*, *nebole* (17.1.1867. NL), *nemislmo* (13.5.1866. NL), *nemogu*, *nebi* (3.1.1863. NL), *nemože* (10.1.1863. NL), *nebi* (25.6.1863. ZV), *netreba* (9.4.1863. ZV), *nevidi* (10.1.1863. NL), *nekaže*, (25.6.1863. ZV), *neostane* (4.1.1868. NL), *nepovratimo* (16.5.1868. NL), *nedade* (10.7.1869. NL).

70-e godine donose veliki zaokret te se bilježe, gotovo isključivo, primjeri nijekanja u kojima je niječna čestica odvojena: *ne dopušća* (9.3.1872. NL), *ne zauzimlju* (28.2.1872. NL), *ne susretamo* (18.3.1874. NL), *ne stoji* (4.2.1874. NL), *ne smije* (30.5.1873. NL), *ne kasni* (31.7.1875. NL). Usprkos vidljivoj promjeni pravopisne prakse još se, mada iznimno rijetko, mogu pronaći primjeri u kojima je niječnica spojena s glagolom: *nebi* (20.2.1873. NL), a takva se pojava pojačava tijekom 1878. i 1879. kada je većina niječnica zapisana zajedno s glagolom: *nevidi* (19.3.1879. NL), *nebismo* (23.4.1879. NL). Ipak, već se i tijekom 60-ih bilježe primjeri odvajanja čestice koji sugeriraju u kojem će se smjeru to pravilo razviti u kasnijim godinama: *ne vidjamo*, *ne imamo*, *ne ljubimo* (10.1.1863. NL), *ne dajmo* (4.4.1869. NL).

Pisanje niječnog oblika glagola *htjeti* tijekom 60-ih i 70-ih godina bilo je vrlo ustaljeno pa se niječnica uvijek piše zajedno s glagolom: *neće-mo* (16.4.1863. ZV), *neće* (14.5.1863. ZV, 5.2.1873. NL, 18.3.1874. NL, 30.5.1874. NL), *nećeš* (9.3.1872. NL).

Potvrdu za spajanje čestica s glagolom, može se pronaći i kod upitne čestice *li*. Ona je zabilježena zajedno s glagolom tijekom 60-ih godina: *moželi* (9.3.1863. ZV), *misleli se* (6.11.1869. NL) iako Budmani (1967: 228-229) propisuje odvajanje čestice. Ipak, to se pravilo počinje provoditi u 70-im godinama pa se bilježe: *okrenu li* (9.3.1872. NL), *ne bi li se* (30.5.1874. NL), *uzmemo li*, *nije li* (18.3.1874. NL), *bude li* (5.2.1879. NL), *ne bi li* (15.3.1879. NL). Još se uvijek mogu pronaći ostatci pravila iz slovnica zagrebačke filološke škole: *jesmoli* (20.2.1873. NL), *hoćeli* (30.4.1879. NL).

Razlika između etimološkog i fonološkog pravopisa vidljiva je i u tvorbi futura 1. Babukić u svojoj *Ilirskoj slovnici* navodi kako se futur 1. tvori „iz

pomoćljiva glagolja *hoću, hoćeš, hoće* i iz infinitiva dotičnoga trajućega ili minućega glagolja“ te se oni pišu odvojeno kada pomoćni glagol dolazi iza infinitiva (Babukić, 1854: 308). Ipak, navodi kako se upravo u ovom pitanju vidi razlika između „blagoglasja“ i „rečoslovja“ jer V. S. Karadžić u svojoj gramatici (1818.) spaja infinitiv i pomoćni glagol u jednu riječ: *platićemo, kupiće* (Babukić, 1854: 309). Takvi se primjeri mogu zabilježiti i u analiziranim tekstovima: *znaćete, dopustiće, znaće* (15.9.1869. NL). Ipak, češće se bilježe futuri u kojima je pomoćni glagol odvojen od infinitiva: *primijetiti ću* (13.5.1868. NL), *doći će* (16.5.1868. NL), *osvetit će se* (24.1.1872. NL), *biti će* (18.3.1874. NL), *ustrojiti će se* (12.4.1879. NL).

## 5. Zaključak

Dalmatinska je pismenost tijekom 19. stoljeća, pogotovo u njegovoj drugoj polovici bila opterećena prvenstveno nacionalnim nejedinstvom s ostatkom Hrvatske koje je u konačnici rezultiralo i jezičnom i pravopisnom razjedinjenošću. Hrvatski je jezik u tome periodu iz nekoherentnog i nekodificiranog sustava na kraju stoljeća prerastao u standardiziran polifunkcionalan idiom koji je tako usustavljen i normiran mogao zadovoljiti sve potrebe javnoga komuniciranja. Nakon ilirskoga preporoda koji je snažno odjeknuo i u Dalmaciji prirodni je tijek jezika brojne neujednačenosti koje su do tada postojale ujednačio i na kraju trima jezičnim priručnicima vukovskoga karaktera i propisao.

Analiza ovih dviju novina pokazala je kako, na samom početku velikoga sukoba jezičnih koncepcija koji će u 80-im godinama eskalirati, pravopis u Dalmaciji slijedi pravila propisana normativnim priručnicima koji slijede jezične stavove zagrebačke filološke škole, iako u svakom analiziranom aspektu postoji vidljiv utjecaj jezične doktrine hrvatskih vukovaca. Refleks jata dominantno je iekavski. Ipak, u kratkim se slogovima u svakome članku javlja, poprilično neujednačeno, jekavski refleks, dok se u dugim slogovima ijekavski primjenjuje vrlo rijetko. Provođenje asimilacije po zvučnosti u pismu se provodi iznimno rijetko. Takva se situacija zadržava sve do početka stoljeća te se može reći kako je ta promjena gotovo posljednja ušla u hrvatski pravopis u Dalmaciji.

Fonem /ǰ/ se ne bilježi grafemom *đ*, zamjenjuju ga digrami *dj* i *gj* dok je /ǰ/ grafemom *dž* prisutan u posuđenicama orijentalnog predznaka. Čakavski refleks /j/ nije zabilježen, što uz izostanak ikavskoga refleksa svjedoči o tome kako jezična tradicija dalmatinskoga područja, sačuvana u doktrini zadarskog filološkog kruga, kao i lokalni govori nisu imali većega utjecaja na jezik javnih tiskovina toga perioda. Takvi su rezultati razumljivi naročito ako bolje promotrimo Narodni list. Riječ je o glasilu Narodne stranke koja se zalagala

za ujedinjenje sa sjeverom Hrvatske pa je potpuno opravdano što su jezična rješenja češće svoju potvrdu pronašla u normi zagrebačke filološke škole pa čak i hrvatskih vukovaca. Vezivanje za jezičnu tradiciju zadarskog filološkog kruga te inzistiranje na dalmatinskim jezičnim značajkama na neki bi način značilo i jačanje dalmatinske autonomije što u trenucima intenzivnih pokušaja ujedinjenja narodnjacima nikako nije bilo u interesu.

/Ć/ se bilježi i digramom *tj*, iako vrlo rijetko, a /h/ se javlja nepromijenjeno u svim pozicijama u riječi.

Niječna se i upitna čestica tijekom 60-ih godina češće pišu zajedno s glagolom dok se u 70-im godinama takva praksa mijenja te se one odvajaju od glagola.

Ovakvo jezično stanje pokazuje kako su se u dominantno etimološkom pravopisu već počeli zamjećivati veći otkloni poput ijekavskog refleksa jata te naznaka asimilacije po zvučnosti. U desetljećima koja dolaze, do kraja 19. stoljeća jezik će u Dalmaciji u potpunosti promijeniti svoj smjer. 80-e godine 19. stoljeća pokazat će se prijelomnima. Veliki zaokret u politici, a i jeziku, napraviti će drastične promjene i u pravopisu. Od toga će trenutka iekavski refleks u dalmatinskim tiskovinama postati tek rudiment, ostatci ilirskih jezičnih nastojanja nazirat će se tek u zadržavanju etimologije u pisanju riječi sve do početka 20. stoljeća.

Analiza ovoga korpusa pokazuje kako dalmatinski tisak, unatoč postojanju dviju različitih normi u tom periodu, jedne propisane Parčićevom i prvom Danilovom gramatikom koje slijede postavke zagrebačke filološke škole te one druge koju propisuju Budmanijeva i druga Danilova gramatika još uvijek prednost daje rješenjima zagrebačke filološke škole. Ipak, relativno rano normiranje novoštokavskih inovacija, kroz Budmanijevu i drugu Danilovu gramatiku unosi nemir u do tada prilično stabilno jezično stanje. Pojava tih dviju gramatika zasigurno je utjecala na promjenu uredničkih stavova te se u cijelom korpusu primjećuju jezični elementi koje unose hrvatski vukovci, poput ijekavskog refleksa, rijetkih primjera provođenja asimilacije te pisanja niječnice zajedno s glagolom. Iz današnje je pozicije vrlo teško sa sigurnošću pretpostaviti kako bi analizirana pravopisna rješenja izgledala da su te gramatike izašle koje desetljeće kasnije. Ipak, već je u uvodu navedeno kako gramatike češće opisuju zatečeno stanje, no što ga propisuju pa se može zaključiti kako su novoštokavske inovacije u hrvatski jezik u Dalmaciji ušle i ranije. U interesu je ovoga, a i drugih istraživanja koja rekonstruiraju jezik u prošlosti Dalmacije da se analize prošire i na pravopis drugih tipova tekstova, naročito onih koji nisu svjesno uređivani, poput različitih pamfleta, oporuka ili pisama koji bi nam pokazali kako je izgledao jezik tadašnje javnosti. Tako bi jezična slika Dalmacije zasigurno bila bogatija.

Period druge polovice 19. stoljeća, do 80-ih godina pokazuje da u Dalmaciji novoštokavske inovacije još nisu dominantne, ali njihova pojavnost u ovom periodu sugerira kako će 80-te godine donijeti promjene te će se jezični stavovi hrvatskih vukovaca sve više implementirati na hrvatski jezik u Dalmaciji.

### Literatura

- Babukić, Vjekoslav (1854) *Ilirska slovnica*, Zagreb, Běrzotiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja.
- Baković, Matijas (2011) „Pokušaj grafijske reforme Đure Augustinovića“, *Fluminensia*, 23, 1, 39-52.
- Brešan, Tanja (2012) *Jezik službeno-upravnih novina za kraljevinu Dalmaciju u razdoblju od 1867. do 1903.*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Budmani, Pietro (Pero) (1867) *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, Vienna, autorova naklada.
- Bulat, Gajo (1900) *Jezično pitanje u Dalmaciji*. Beč.
- Ham, Sanda (2006) *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb, Nakladni zavod Globus.
- Holjevac, Sanja (2013) „Grafijska rješenja u dopreporodnim izdanjima riječke tiskare Karletzky“, *Fluminensia*, 25, 1, 119-134.
- Malić, Dragica (1992) „Pravci razvoja hrvatskoga književnog jezika od ilirskog razdoblja“, *Rasprave ZHJ*, 18, 119-130.
- Maštrović, Vjekoslav (1954) *Jadertina Croatica 2*, Zagreb, JAZU.
- Maštrović, Vjekoslav (1972). *Uvođenje hrvatskog jezika u Dalmatinski sabor*. Zbornik Dalmacija 1870. Zadar.
- Mažuranić, Antun (1859). *Slovnica hěrvatska za gimnazije i realne škole*. Zagreb: Tiskom spisateljjevim.
- M[razović], L[adislav] (1877) „Ob ustanovi hrvatskog pravopisa“, *Vienac* 9, 11, 176-179, 13, 210-211, 14, 217-221.
- *Narodni list* (1862. – ) serijska publikacija, Zadar.
- Partaš, Josip (2002) *Pravopis jezika ilirskoga*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (Čakovec: „Zrinski“), (pretisak).
- Pranjković, Ivo, *Hrvatski jezik u 19. stoljeću*, Zagrebačka slavistička škola. [www.hrvatskiplus.or](http://www.hrvatskiplus.or), posjet 4. ožujka 2014.
- Samardžija, Marko (2001). *Franjo Iveković, Ivan Broz, Tomo Maretić, Vatroslav Rožić, Milan Rešetar, Antun Radić, Dragutin Boranić: Jezikoslovne rasprave i članci*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Stazić, Andrija (1850). *Gramatica della lingua illirica ad uso degli amatori nazionali e stranieri*. Zadar: Tipografia dei fratelli Battara.

- Stolac, Diana, Vlastelić, Anastazija (2005). Sintaksa u Parčićevoj gramatici hrvatskoga jezika iz 1873. godine. *Fluminensia*, god. 17., br. 1, 1-11.
- Šimunović, Petar (2008) „Ranosrednjovjekovna toponimija splitskog poluotoka“, *Archaeologica Adriatica*, 2, 587-599.
- Tafra, Branka (1995) *Jezikoslovna razdvojba*, Zagreb, Matica hrvatska.
- *Zvezda* (1863) književni list za prosvjetu, poduku i zabavu, Zadar.
- Vince, Zlatko (1971) „Gramatike zadarsko-dalmatinskog jezičnog kruga“, *Zadarska revija*, 20, 4, 285-300.
- Vince, Zlatko (1972 – 1973) „O nekim jezično-kulturnim problemima u Dalmaciji 70-ih godina XIX. stoljeća“, *Historijski zbornik*, 25-26, 135-161.
- Vince, Zlatko (1973) Odnos Ante Kuzmanića prema Ljudevitu Gaju. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*. Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest. br. 3. 65-91.
- Vince, Zlatko (2002) *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.

**Tanja BREŠAN-ANČIĆ**

### **ORTHOGRAPHIC TURMOIL IN DALMATIA IN 1860s and 1870s**

The author of the present paper analyzes certain orthographic issues occurring during the 60s and 70s of the 19<sup>th</sup> century in Dalmatian publications. The analyzed texts have been extracted from two Dalmatian newspapers, *Narodni list* and *Zvezda*. The author opted for newspaper articles because of their public character, leaving the possibility of influencing the public, which is of crucial importance in this linguistically turbulent time. Given that this is a period in which the influence of Vuk's followers and new Štokavian innovations is still not so strong, the author starts the analysis from the assumption that the solution to orthographic problems would often be in accordance with the standard of the Zagreb's philological school, as well as that, in spite of the action of the Zadar's philological circle, the impact of Dalmatian linguistic tradition would be kept to a minimum.

Key words: *Dalmatia, etymological orthography, phonological orthography, Zagreb's philological school, Zadar's philological circle*